

PAPER DETAILS

TITLE: ABDÎ EFENDI'NIN TASAVVUF RISÂLESİ

AUTHORS: Rasit ÇAVUSOĞLU

PAGES: 125-155

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/439608>

ABDÎ EFENDİ'NİN TASAVVUF RİSÂLESİ

Raşit ÇAVUŞOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada Abdî Efendi'nin bazı tasavvufî hakikatleri barındıran risâlesi işlenmektedir. Nakşibendiyye tarikatı esaslarından olan letâif-i hamse başta gelmek üzere rüya, müşâhede ve mükâşefe gibi tasavvufî konuların işlendiği risâle dört bölümden müteşekkildir. İnsan nefesine bahşedilen beş hissin tasavvufî terbiyedeki önemi vurgulanarak başlayan eser, bu beş temel hisle batınî hakikatlerin idrak edilebileceğini ve sâlikin seyr ü sülûkunu bu makamlara uygun yaptığı zikirler vasıtasıyla tamamlayacağını ifade eder. Çalışmamızın giriş bölümünde eserle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Birinci bölümde, risâle müellifi Abdî Efendi'nin kimliği tartışmaya açılmış, risâlenin konusu ve muhtevası hakkında detaylı malumat verildikten sonra yine bu bölümde eserin yazma nüshasının tavsifi yapılmıştır. İkinci bölümde ise, risâlenin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdî Efendi, Tasavvuf Risâlesi, Letâif-i hamse, Rüya, Müşâhede, Mükâşefe, Zikir

ABDİ EFENDİ'S SUFISM TRACT

ABSTRACT

This article studies Abdi Efendi's tract including some sufi realities (truths). The tract has four chapters and the writer discusses the sufi subjects such as letaif-i hamse, which is one of the main principals of Naqshbandiyya tariqa, dream, contemplation (mushahada) and unveiling (mukashafah). The work starts with an emphasis on the significance of the five senses given to human beings in sufi education (training). The work also states that internal validity can be comprehend by the five senses and the sufi journey of a sufi can be accomplished by the dhikr in accordance with these qualities of the human being. The introduction part of the article presents the general evaluation of the tract. The first part of the article discusses Abdi Efendi's personality and gives detailed information about the subject and content of the tract. This part also

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, rasit.cavusoglu@ikc.edu.tr

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/10/2017

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 06/12/2017

tries to characterize the manuscript. The second part presents the text of the tract with its transcription.

Keywords: Abdi Efendi, Sufism Tract, Letaif-i hamse, Dream, Mushahada, Mukashafah, Dhikr

Giriş

İslam'ın Türkler arasında yayılmaya başladığı tarihten itibaren İslam coğrafyasının farklı merkezlerinde faaliyetlerini sürdüren tarikatlar, yeni Müslüman olan Türk toplumunda da etkili olmaya başlamıştır. Tarikat mensubu bir şeyhe bağlanma, bir mürşitten el alarak seyr ü sülûkunu tamamlama amacını taşıyan dervişin feyz aldığı ilk dinî kaynaklar şüphesiz Kur'an ve sünnet olacaktır. Bu değişmez iki ana sabitenin bir mü'minin manevî hayatının temelini oluşturduğu bilinen bir hakikattir.

Kur'an ve sünnetin hayata tatbiki için toplumu bilgilendiren ve bu inanç doğrultusunda yönlendiren ilmî birikime sahip bir zümrenin olmaması düşünülemez. İşte dinî esasları örgün ve yaygın eğitim araçlarını kullanarak ilmî usullerle anlatan ve aktaran şahsiyetlerin yetiştiği bir İslam toplumunda aynı zamanda tasavvufî terbiyeden geçmiş tarikat erbabı birçok kimse de bulunmaktadır. Tasavvufî eğitimin kurumları olan tarikatlar, hem etki alanlarını genişletme ve yayılmaları esnasında hem de mensuplarının eğitiminde “sözü/yazıyı” yani “edebiyatı” bir araç olarak kullanmışlardır. Tasavvufî esasları aynı zamanda geniş kitlelere anlatma gayesi güden mutasavvıflar bu amaçlarını, kendi içerisinde birçok türü barındıran, mensur ve manzum eserler yoluyla gerçekleştirmişlerdir. Mutasavvıf şair, müellif ve mürşitlerin eserleriyle canlanan bu alan Tasavvuf edebiyatı şeklinde isimlendirilmektedir.¹ Bu alanda telif edilen eserlerde, Allah'ın birliği, varlığın hakikatine ulaşma çabası, nefis terbiyesi, ruh tasfiyesi, ilâhî aşk ve tefekkür, ahlâk ve nefsin mertebeleri gibi konular işlenmektedir. Telif edilen bütün mahsülleri “ilâhî” yani “Allah ile ilgili”, sentezci ve tevhid edici mahiyette olan bu alanda tasavvufî düsturlar,

¹ Bilal Kemikli, *Şiir ve Hikmet Sâfi Şairin İzinde*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 99.

tarîkat âdâbı gibi birçok dinî- tasavvufî konulu müstakil kitaplar, risâleler, mektuplar ve buna benzer eserler kaleme alınmıştır.²

Bir tasavvuf risâlesi olarak telif edilen ve hangi yüzyılda kaleme alındığı tespit edilemeyen Abdî Efendi'nin *Risâlesi* de binlerle ifade edilen dinî-tasavvufî te'lifâtın biridir. *Risâle* müellifi Abdî'nin, Abdî mahlasını kullanan müelliflerden hangisi olduğu konusunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. *Risâle*'sinin giriş kısmında (vr. 52^b) eserdeki gibi aynı hatla yazılmış başlık yerine geçen bir ibarede “Merhûm ve mağfûr (Kerşli-Gerşli ?) Abdî Efendi'nin *Risâlesidür.*” ifadesi yer alır.³ Bu ifade dışında Abdî ismi eserin başka bir yerinde geçmez. Başlık şeklinde risâlenin girişinde yer alan bu ifadeler, risâle metni ile aynı karakterdedir ve risâle metni gibi aynı kalemle yazılmıştır. *Risâle*'nin başlığı sadedinde nakşedilmiş olan bu cümle, aynı zamanda eserin Abdî Efendi'ye ait olduğunu gösterir bir karinedir.

Tamamen tasavvufî esasları anlatma gayesi ile telif edilen bu risâle, ilk insan Hz. Âdem örneğinden hareketle insana bahşedilen nefsânî sıfatlar ve bu sıfatlara karşılık gelen Rahmânî vasıflara değinerek söze başlar. Eserde ana konu olarak Nakşibendiyye tarîkatı usûl ve erkânından olan letâif-i hamse anlayışı ve bu beş letâife karşılık gelen zikirler işlenmektedir. Kalp, rûh ve sır kavramlarından açıkça söz edildiği halde hafî ve ahfâ kavramları metinde açıkça zikredilmeyip bu kavramlara fenâ-bekâ kavramlarıyla işaret edilmektedir. Dört ana bölümden oluşan risâlede; kalp, ruh, sır, zikir, nefis, rüya, müşâhede, keşf ve mükâşefe gibi kavramların da tasavvufî yönden açıklamaları yapılmaktadır.

1. Risâlenin Genel Hatlarıyla Tanıtımı

1.1. Müellif Dair

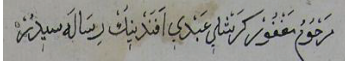
Manisa İl Halk Kütüphanesinde yer alan risâlenin zahriyesinde eserin adı “Risâle-i Dîger fi't-Tasavvuf” olarak kaydedilmiştir. Eserin başladığı vr. 52^b'de ise başlıkta “Merhûm ve Mağfûr (Kerşli-Gerşli ?)

² Edebiyat tarihimizde telif edilen eserlerde tasavvufun etkisi ve edebiyat ve tasavvuf ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Kemikli, 2017, ss. 81-112. Ayrıca bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Sâfî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, ss. 9-168.

³ Bkz. Abdî Efendi, *Tasavvuf Risâlesi*, vr. 52^b.

Abdî Efendi'nin Risâlesidir.” ibaresi yer almaktadır. Abdî Efendi'nin nisbesi olarak yazılan kelimenin farklı şekillerde okunmaya müsait olması sebebiyle müellifin kimliğinin tespiti daha zor hale gelmektedir. Başlıkta geçen (كَرشلي) ifadesinin harekelenmesinden anlaşılabileceği üzere kelime, “Kerşli” veya “Gerişli” şeklinde okunmaya daha elverişli gözükmektedir. Söz konusu kelime bu şekilde harekelenmiş olsa da farklı şekillerde okunabilme ihtimali de göz ardı edilemez.⁴

Osmanlı Yer Adları Sözlüğü'nde hem “Kerş” hem de “Geriş” olarak okunabilen bir yerden söz edilmektedir.⁵ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde ise, Osmanlı dönemi Kırım'ın Kefe Eyâleti'ne bağlı yedi sancaktan biri olarak “Kiriş Kalesi”nden bahsedilmektedir.⁶ Aynı eserin başka bir yerinde ise bu ifade “Kerç Kalesi” olarak geçmektedir.⁷ *Seyahatnâme*'nin başka bir sayfasında aynı yer için “Kerş” ifadesi de kullanılmaktadır.⁸ Aynı kelime, *Kâmûsü'l-A'lâm*'da Kefe Eyâleti'nin Kerş

 4 Risâlenin başlığı olan bu cümlede yer alan kelime “Kerşli, Gerişli, Kirişli, Girişli, Kerişli” gibi farklı şekillerde okunabilmektedir. Ancak başlık metninin harekelenmiş olması ifadenin “Kerşli” veya “Gerişli” şeklinde okunmasını gerektigine işaret etmektedir. Nitekim cümle başında yer alan merhûm ifadesinin harekelenme tarzına bakıldığında kelimenin “Kerşli” veya “Gerişli” şeklinde okunması daha uygun gözükmektedir.

5 Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 59, 97.

6 Bkz. Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, YKY Yayınları, İstanbul 2011, VII. Kitap II. Cilt, s. 569.

7 *Seyahatnâme*'de ilgili bölümde: “Şirin Kerç Kalesi'nin özellikleri: Tatar kavmi Kiriş derler..” şeklinde Kerş veya Kerç Kalesi hakkında malumat verilmektedir. Aynı eserin başka bir yerinde; “...Kefe Eyaleti'nde olan sancakları bildirir. Hepsî 7 adet sancak beyliğidir; Evvelâ Kiriş Kalesi Sancağı, Ada-yı Şahı [Şah Adası] Taman Sancağı, Tat Eli Sancağı ve Azak Denizi içinde Balısıra Sancağı...” ifadeleri yer alır. Buradaki malumattan hareketle söz konusu kelimenin farklı millet ve kültürlerde değişik şekillerde telaffuz edildiğini anlıyoruz. “Kiriş”, “Kerç” ve “Kerş” şeklinde yazılabilen kelimenin farklı şekillerde okunsa da ortak nokta olarak bir yeri kastettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Kahraman, 2011, VII. Kitap II. Cilt, ss. 569, 583. “Kerç” ve “Kerş” için ayrıca bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 450.

8 Bkz. Kahraman, 2011, VII. Kitap II. Cilt, s. 570.

sancağını belirtmek üzere “Kerç” şeklinde geçmektedir.⁹ Kelimenin harekelenme biçimi ve yer adları birlikte değerlendirildiğinde Abdî Efendi'nin Kırım'ın Kefe Eyâleti'ne bağlı yedi sancaktan biri olan “Kerş” sancağından olduğu düşünülebilir. Ancak bunu ilmî kıstaslarla sübuta erdirecek kesin bir malumat elimizde yoktur.

Abdî Efendi'nin Anadolu toprakları içerisinde yer alan ve birçok kasaba ve köye ismini veren “Geriş, “Kiriş” veya “Keriş” adlı bir coğrafyada doğduğu veya yaşadığı da düşünülebilir. Nitekim Antalya İli, Akseki İlçesi'ne bağlı “Geriş” isimli bir nahiye bulunmaktadır.¹⁰ Yer adları sözlüklerinde (1889-1897) yılları arasında nahiye olduğu ifade edilen Erzurum-Erzincan-Refahiye'ye bağlı “Geriş” isminde bir nahiyenin bulunduğu kaydedilmiştir.¹¹ Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerinde “Geriş” ismini taşıyan birçok köyün bulunduğu da bilinmektedir. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*'nde “Geriş” ifadesi “كرش” şeklinde yazılmıştır.¹² Dolayısıyla kelimenin “Kerşli”, veya “Gerişli” şeklinde okunması, diğer ihtimaller tamamıyla göz ardı edilmeksizin, daha isabetli gözükmemektedir. Sözlüklerde geçen yer adları ile Abdî Efendi'nin risâlesindeki (كرشلي) ifadesinin imlâsı birlikte değerlendirildiğinde, müellifin nisbesini, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde, sübuta erdirecek ilmî bir karine elde edilememektedir. Anadolu topraklarında “Geriş” adıyla birçok nahiye, kasaba ve köy bulunduğu göz önüne alındığında Abdî Efendi'nin Anadolu sınırları içerisinde doğmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi “Kerş” ifadesinden hareketle, müellifin Kırım'ın Kefe Eyâleti'ne bağlı Kerş sancağından olma ihtimali de göz ardı edilememektedir. Dolayısıyla risâle müellifi Abdî Efendi'nin nisbesinin “Gerişli” veya “Kerşli” olarak tespiti mevcut bilgilerle mümkün gözükmemektedir.

Kimliği hakkında risâle başlığında geçen adı dışında herhangi bir malumat bulunmayan Abdî Efendi'nin biyografik eserlerde Abdî adıyla söz edilen müelliflerden olup olmadığı da tespit edilememektedir. Âlim,

⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, Cilt:5, s. 3838.

¹⁰ Sezen, 2006, s. 193.

¹¹ Akbayar, 2001, s. 59; Sezen, 2017, s. 286.

¹² Akbayar, 2001, s. 59.

mutasavvıf ve şâirleri tanıtan tezkire, ansiklopedi, biyografi türü eserlere bakıldığında Abdî namıyla veya mahlasıyla birçok müelliften söz edildiği görülmektedir. Bu kaynaklardan risâle müellifi Abdî'ye dair herhangi bir malumat elde edilememiştir. Abdî Efendi'nin risâlesinde işlenen letâif-i hamse, zikir âdâbı gibi tasavvufî esaslar dikkate alındığında müellifin Nakşibendiyye tarikatına mensup olabileceği düşünülmektedir. Tasavvufî ıstılah ve esaslara vakıf olduğu eserinden anlaşılan müellifin, letâif-i hamseden söz etmiş olması da onun, bu esasları doktriner biçimde bir araya getirip şekillendiren İmam Rabbânî'den sonra yaşamış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹³ Ancak sadece bu malumattan hareketle müellifin yaşadığı dönemi kestirmek mümkün değildir.

1.2. Risâlenin Konusu ve Muhtevası

Tasavvuf Risâlesi olarak isimlendirilen eserde adından da anlaşılacağı üzere bazı tasavvufî konular âyet ve hadislerden getirilen delillerle işlenmektedir. Risâlede letâif-i hamse konusu muhtevanın esasını teşkil etmekle birlikte diğer tasavvufî konulara da yer verilmiştir. Bu sebeple eserde “fasl” adı verilen dört ara başlık altında; Nakşibendiyye tarikatı esaslarından olan letâif-i hamse ve bu beş letâife karşılık gelen zikirler, sâlikin seyr ü sülûkunda mühim bir yere sahip olan sâlih rüyâ ve onun karşısı olan “karışık düşler”in¹⁴ işlendiği rüya bölümü, bir tasavvuf terimi olarak müşâhede ve mükâşefe konuları ele alınmaktadır.

¹³ Nakşibendiyye tarikatında İmam-ı Rabbânî tarafından tarikatın seyr ü sülûk metodu olarak temellendirilen letâif-i hamsenin önceleri bu tarıkatta önemli bir yere sahip olmadığı ifade edilmektedir. Abdî Efendi, risâlesinde letâif-i hamse ifadesini kullanmasa da letâif-i hamseyi oluşturan kalp, ruh ve sır latifelerinden açıkça söz etmekte diğer iki latife *hafî* ve *ahfâî* andıran ifadeleri de risâlesinin sonlarına doğru yer bulmaktadır. Dolayısıyla müellifin söz konusu risâlesini, İmam-ı Rabbânî'nin letâif-i hamseyi sistemleştirmesinden önce de telif etmiş olma ihtimali bulunduğundan İmam-ı Rabbânî'den önce, sonra veya aynı dönemde yaşamış olması ihtimal dâhilindedir. Nakşibendiyye tarikatında letâif-i hamse ile ilgili geniş bilgi için bkz. Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 662; Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, Cilt:27, s. 143.

¹⁴ Kur'an-ı Kerim'de yer alan Yûsuf Sûresi'nin 44. âyetindeki “أَصْحَاتُ أَخْلَامٍ” : karışık düşler” ifadesi, hakikatte hiçbir mânâ ifade etmeyen bir takım evham ve hayallerden ibaret olan ve tevil edilmeye gerek duyulmayan rüyalar için kullanılan bir ifadedir.

Risâle, Hz. Âdem'in imtihanı ile gelişen süreç hatırlatılarak başlar. Giriş sadedinde olan bu bölümde insanın nefsi, Âdem'e benzetilmektedir. Bu giriş cümlelerinde: "Ben, kırgın gönüllerin yanındayım."¹⁵ hadis-i kudsîsi gereği insanın, her ne kadar nefsine uymuş olsa da Allah'ın Celâl ve Cemâl sıfatlarının farkında olarak, aşk ile Hakk'a boyun eğmesi (inkiyâd) gerektiği hatırlatılır. Hz. Âdem'in şahsında insan nefsinin vasıflarını gören müellif, insan nefsine bahşedilen beş hissin kalıbının yani taşıyıcısının insanın kendi vücûdu olduğunu ifade eder.

Birinci bölümde, Nakşibendiyye tarikatının esaslarından olan letâif-i hamseyi oluşturan kalp, ruh, sır, hafî ve ahfânın anlatıldığı beş letâif ve bunlara karşılık gelen zikirler risâlenin ana konularından birini oluşturmaktadır. Abdî Efendi, letâif-i hamseden kalp, ruh ve sır hakkında uzun uzadıya tasavvufî açıklamalar yapmış olsa da "hafî" ve "ahfâ"yı açıkça zikretmeyip bu iki kavramı çağrıştıran ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.¹⁶ Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye döneminde seyr ü sülûkte ilk aşamanın kalp latifesi ile başlamasından¹⁷ hareketle eserde, kalp makâmındaki zikrin "lâ ilâhe illa'llâh", ruh makâmındaki zikrin "Allah Allah", sır makâmında ise zikrin "hû hû" lafızları olduğu örneklerle ele alınmaktadır. Beş latifenin ilki olan kalp (gönül) denize, ruh bu deniz içerisindeki sadefe, sır ise sadef içerisinde gizlenen inciye benzetilmektedir:

"...Bilmek gerekdir ki kâşifü'l-kulûb zikir-i "lâ ilâhe illa'llâh"dur ve kâşifü'l-ervâh zikir-i "Allah Allâh"dur ve kâşifü'l-esrâr zikir-i "hû hû"dür. Zîrâ ki "lâ ilâhe illa'llâh" kuvvet-i kalbdür ve "Allah Allâh" zikri kuvvet-i ruhdur ve "hû hû" zikri kuvvet-i esrârdur. Zikir-i "lâ ilâhe illa'llâh" kulübüñ mıkna'tısdur ve zikir-i "Allah Allâh" ervâhuñ mıkna'tısdur ve zikir-i "hû hû" esrârüñ mıkna'tısdur.

Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâlî Tıpkıbasım*, DİB Yayınları, İstanbul 2015, Cilt:VI, s. 154.

¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûbî'l-Beyân*, Dâru'l-fıkr, Beyrut ts., Cilt:I s. 7.

¹⁶ Müellifin, zâtın cemâlini müşâhede edildiği ifadesiyle hafî kavramını; mutlak fenâ hâlinin ardından gelen bekâ hâliyle kutb makâmına ulaşıldığı ifadesiyle de ahfâ kavramını çağrıştırdığı düşünülmektedir. Bu bölümlerde fenâ ve bekâ kavramları ile önce "hafî" ardından "ahfâ"nın kastedildiği kanaatindeyiz. Bkz. Abdî Efendi, ts., vr. 58^b-60^a.

¹⁷ Tosun, 2015, s. 662.

*Meselâ sırr inciye beñzer ve ruh şadebe beñzer ve kalb deryâya beñzer. İmdi talğış olup deryâya talmayınca şadebi bulmayınca gevher ele girmez...*¹⁸

Abdî Efendi, sâlikin kalp mertebesini geçmeyince, ruh mertebesine, ona ermeyince sır mertebesine vasıl olamayacağını ifade ederek kalbin anahtarının “kelime-i tevhid” zikri, ruhun kapısının “Allah Allah” lafzı, sırrın anahtarının ise “hû hû” zikri olduğunu belirtir.¹⁹ Bu bölümde, avam, havâs ve havâssu’l-havâssın zikri arasındaki farklar, zikrin kalp, niyet ve dil ile birlikte yapılması gerektiği, mü’min, âşık ve mükâşif kavramları arasındaki fark ve taklîdî zikir ile tahkîkî zikrin mukayesesı gibi ana konuyla doğrudan ilgili esaslar ele alınmaktadır.²⁰ Müellif bu bölümde; olumlama-olumsuzlama, red-kabul anlamlarına gelen ve tasavvufta “nefy ü isbât”²¹ olarak bilinen “kelime-i tevhîd”in insan nefsinde yapacağı olumlu değişikliklerden söz etmektedir: “*Lâzım geldi ki nefse “lâ ilâhe” kılıcın çalup “illa’llâh”a varup pâk olasın ve şîfât-ı zemîmeñ şîfât-ı hamîdeye tebdîl ola.*”²²

Risâle’nin ikinci faslı rüya²³ hakkındaki tasavvufî görüş ve düşüncelere ayrılmıştır. Sâlikin mücâhede, riyâzet-i nefis ve tasfiye-i kalbe yönelmesi durumunda her makamda o hâle uygun vâkiasının keşf olunduğunun anlatıldığı bu bölümde, sâlikin sâlih rüya ile beşeriyet sıfatlarından arınarak ilahî tecellilere mazhar olacağı ifade edilmektedir. Sâlih rüya ile şeytanî rüyalar dinî ve tasavvufî yönden karşılaştırılarak, Hz. Yûsuf’un salih rüyaları tabir ettiğinin anlatıldığı ayetler ve bu konuyla ilgili

¹⁸ Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 53^a-53^b.

¹⁹ Bkz. Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 53^b.

²⁰ Bkz. Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 53^b-56^a.

²¹ Tasavvufta kelime-i tevhidin “Lâ ilâhe” kısmına nefy, “illa’llâh” kısmına da ispat denir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 189.

²² Bkz. Abdî Efendi, *ts.*, vr. 55^a.

²³ Rüya ve tasavvufî terbiyede rüyanın değeri hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Akot, “Tasavvufî Terbiyede Rüyanın Değeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: X, Sayı: XIX, ss. 93-113. Ayrıca tasavvuf geleneğinde rüya hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, MEB Yayınları, İstanbul 1996; Süleyman Uludağ, “Tasavvufta Rüya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, Cilt: XXXV, ss. 309-310.

rivayet edilen hadisler etrafında Rahmânî ve şeytânî rüyaların vasıfları açıklanmaktadır: “*Hadîs-i şerîfdir* “*المؤمنُ يَنْظُرُ بنورِ الله*”²⁴ *Ve dahı vâkı’a olur ki aña* “*أَصْعَاثُ أَحْلَامٍ*”²⁵ *dirler ol düş ilkā-’i şeytândur ve nefsanî hayâlleri bir münasib şurete nakş bağlar ve gösterür anuñ ta’bîr[i] olmaş ve kimseye demek olmaş ve ammâ rü’yâ-i şâliha oldur ki Habîb-i Ekrem şalla’llahu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur* “*Rü’yâ-yı şâliha oldur ki peygamberlik mertebesiniñ kırk altı cüz’ünden bir cüz’dür.*”²⁶ *ve te’vîli rast olur...*”²⁷

Risâle’de sâlih rüyanın tevilinin yapılabileceği ancak şeytanî rüyaların tevilinin yapılmayacağı gibi başka kişilere de anlatılmaması gerektiği ifade edilir. Bu rüyalardan hangilerinin tevilinin yapılacağı hangilerinin yapılamayacağı ayrıca belirtilmektedir. Bazı rüyaların Rahmânî, melekî ve rûhî, bazılarının ise şeytânî, nefsanî ve hayvânî olduğu ifade edilmektedir.²⁸ İnsanın, hırs, haset ve şehvet gibi kötü sıfatları galip olduğu takdirde bunların hayvan sûretinde görüldüğü, sâlikin bu temsîlî hayvanları rüyasında öldürdüğünü görmesi durumunda kötü sıfatlardan arınmış olacağı ve bu kötü sıfatların iyi sıfatlara dönüşeceği müjdelendir. Sâlik, istikamet üzere olduğu vakit birçok tabîî güzellik ve kıymetli cevherler görür. Müellife göre bu işaretler, gönül makamının sûretleridir. Uçmak tayy-i zaman; havada yürümek ve suda yüzmek ise tenevvür ve ilimlerin keşfinin mânâsı olarak algılanmalıdır.

Risâlenin üçüncü bölümü müşâhede bahsine ayrılmıştır. Abdî Efendi, “Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı.” şeklindeki Necm Sûresi’nin 11. âyetinden hareketle gönüllerin “kelime-i tevhîd” zikri ile

²⁴ “Mü’min, Allah’ın nûruyla bakar.” Hadis kaynaklarda “فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بنورِ الله” “Mü’minin ferâsetinden sakının! Çünkü o, Allah’ın nûruyla bakar.” şeklinde geçmektedir. Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 15.

²⁵ “(Yorumcular) dediler ki: Bunlar *karmakarışık düşlerdir*. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz.” (Yûsuf Sûresi, 12/44)

²⁶ “الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ” Buhârî, Ta’bîr 4.

²⁷ Bkz. Abdî Efendi, ts., vr. 56^b.

²⁸ Nefis ve şeytandan kaynaklanan, yorumu yapılamayan karmakarışık rüyalara “edgâsü ahlâm” denilmektedir. “Hulm” kelimesinin çoğulu olan “ahlâm”, çirkin ve kötü olarak görülen rüyalar için kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Şaban Karasakal, “Kur’ân’da Rü’yâ ve Hulm Yakınanlamalarının Farkları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2010, Cilt:X, Sayı:III, ss. 170-171.

cıllı hâle geleceğini, yani kulun bu zikirle kalben huzura ereceğini ifade eder. Bunu “Her şeyin bir cıllı vardır, kalbin cıllı da kelime-i tevhiddir.”²⁹ hadisi ile destekleyen müellif, kalp sahasının dışına çıkmadan (Allah İle) huzûr hâlinde perdelerin açılması neticesinde yakînin artması olarak da tarif edilen³⁰ müşâhede ile sâlikin gönlünün hakikat nurlarına açıldığını beyan eder. Müellif, müşâhede kavramının anlatımında Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinden de yararlanmışır.³¹

Abdî Efendi, risâlesinin bu bölümünde müşâhede makamında şimşek ve yıldırım nurları gibi kuvvetli ve parlak nurların ortaya çıktığını, bunların kandil, mum ve meşale gibi sâlikin gönlünü hakikate açan ulvî nurlardan olduğunu açıklar. Bu aşamada, zikir ve abdest nuru ile sâlikin gönlünde Hakk’ın Celâl ve Cemâl nurları zâhir olur. Müşâhede makamında sâlikin beşeriyet vasıflarını bir rüzgâr gibi süpürüp, bu vasıflardan arındırarak kalbini nurlandıran zikir-i Kur’an, iman, ihsan, ilim, mârifet ve takvâ gibi ibadetlerin her birinin kendine mahsus bir nurunun olduğu ifade edilir. Bu bölümde müşâhede makamında olan sâlikin, zikir ile beşeriyet hicaplarından arınarak Cemâl ve Celâl sıfatlarına muttali oluşu işlenmektedir.

Risâle’nin dördüncü ve son bölümü mükâşefe ve keşf kavramına ayrılmıştır. Müellif, “...Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir” (denir.)” meâlindeki Kâf Sûresi’nin 22. âyetini örnek vererek keşfi, sâlikin gönül gözü önündeki perdelerin kaldırılması şeklinde açıklar. Keşf kavramı, keşf-i nazarî, keşf-i şühûdî ve keşf-i ruhî olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Hakk’ın zât-ı ilâhiyyesi ile sıfat-ı ilâhiyyesinin keşfi sonucunda sâlikin, “ene’l-Hak” davası gütmemesi gerektiği ifade edilir: “Bu makâmda Hak Te’âlâ’nın zâtın ve sıfatın hikâyet idüp gösterür ve gâb olur ki

²⁹ Beyhakî, Kitâbü’l-daavât, I, 80, No:19.

³⁰ Zafer Erginli ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 680. Müşâhede kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzîlî’s-Sâirîn Tasavvufî Yüç Basamak*, (trc. Abdürrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa 2017, s. 73; Abdürrezzak el-Kâşânî, *Elf Makam*, (trc. Abdürrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa 2017, s. 348; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 457.

³¹ Bkz. Abdî Efendi, ts., vr. 58^a.

zât-ı nûrî ziyâde tecellî gösterse sırr-ı hilâfet "ene'l-Hak" da vâsın eylemeğe başlar ve gâh olur ki cümle mevcûdât kendîye secde ider görür. Ol zâmân gâlaş eylemeye ve kendîye şanmaya. Ol zât nûr-ı İlâhîyi cümle mevcûdatın ruhı müşâbede eyler. Secde ol nûradur korkulu yirdür hakla bâtıl farkı itmeyen ve şer'-i şerîfle vâsıl olmayan bu belâklîkden kendîyi kurtaramaz."³² Müellife göre, sâlik bu mertebede bütün varlık âleminin kendisine secde ettiğini görür. Bu secde ve ta'zimin kendisine yapıldığını zanneder. Hâlbuki secde o ilâhî nûradır yani Allah'adır. Abdî Efendi, şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesi meselesini de hatırlatarak secdenin kalıba yani insana emredilmediğini aksine o kalıbın içerisindeki rûha ve bu bedenın yaratıcısına yapılması gerektiğini savunur. Şeytanın sadece kalıp ve bedene bakarak yanıldığını, bu yanılgıda enaniyyetin bir perde görevi gördüğünü ifade eder. Müellif, risâlesinin sonunda mutlak anlamda secdenin, insanın ve kâinatın yaratıcısına yapılacağını, Ka'be'ye doğru yapılan secdenin de Ka'be'nin Rabbine yapıldığına işaret ederek insanın, şeytanın düştüğü hataya düşmemesi gerektiğini tenbih eder. Ona göre secde, ne insana ne de Ka'be'yedir. Secde bunların da yaratıcısı Allah'adır. Risâlenin sonunda anlattığı hakikatleri görmek istemeyenleri İsrâ Sûresi'nin 72. âyeti "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırıştır." ile uyaran Abdî Efendi, "Bütün nâkıs olanlar mel'ûndur." kelâm-ı kibarı ve *Pes imdi ârif olana sebak yiter / Câhil olan kaldı ebter* beytiyle risâlesini nihayete erdirir.

Dil ve ifade özellikleri bakımından açık ve anlaşılır olan risâle, süslü bir nesirden ziyade klasik dinî-tasavvufî dil özellikleri taşır. Risâlede konu gereği yer yer Arapça cümle ve paragraflar da bulunmaktadır. İşlenen tasavvufî esaslar etrafında konuyla doğrudan ilgili birçok âyet, hadis-i kudsi ve hadis-i şerîften de faydalanılmıştır.

1.3. Nûsha Tavsifi

Risâlenin bilinen tek yazma nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde (nr. 45 Hk 5836/4) kayıtlıdır. Birbirinden farklı konularda telif edilmiş yirmi bir farklı mensur ve manzum eser, risâle ve mektubun yer aldığı 234 yapraktan oluşan mecmuanın dördüncü eseri

³² Bkz. Abdî Efendi, *a.g.e.*, vr. 59^a.

olan risâle, 52^b-60^a varakları arasındadır ve sekiz varaktan ibarettir.³³ Eser adı ise mecmuanın zahriye kısmındaki fihristte geçmektedir. Miklebli ebrû kaplı, çaharkûşe kahverengi meşin ciltli olan eser, 200x145 (160x85) mm. ebadındadır. Kıрма ta'lik hat ve siyah mürekkeple yazılan risâle on yedi satırlıdır. “Fasl” olarak adlandırılan bölüm başlıkları siyah celî harflerle yazılmıştır. Risâlenin başlığı ise metindeki hatla aynı olmakla birlikte harekelidir. Metinde eksik yaprak bulunmadığı, sayfalar arası geçişte ayak veya payendelerin bir sonraki sayfaya uyumlu olmasından anlaşılmaktadır.

Risalenin Baş: El-ḥamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn. Ve's-şalâtü 'alâ Muḥammedin ve âlihî ecmâ'in. Faşl: Bilgi ki ey 'azîz insân imtisâl-i evâmir-i şerî'at göstermek anuñ zâtına nokşân için degül belki kemâle delâlet kılar. Zîrâ ki kendü vücūdını sultân görür. Ya'nî mutaşarrıf-ı memâlik yukarı aşağı ḥâkim bilür. 'Âlem-i gayb-ı şehâdet içinden ya'nî ḥazâ'in-i kemâl-şifâta mahrem ve tecellî-i celâl-i ulûhiyyet olur.

Risalenin Sonu: Nite kim Ḥazret-i Kur'an'da buyurur “وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ”³⁴ dahı âyet-i kerîmeye münâsib buyurmuşlardır ki “külli nâkısun mel'unün.” Pes imdi ârif olana sebak yiter/Câhil olan kaldı ebter. Temmeti'r-risâletü.

2. Metin

2.1. Metin Kuruluşunda İzlenen Yöntem

Risâle metnini günümüz harflerine aktarırken transkripsiyon yöntemini kullandık. Kullanılan transkripsiyon fontunda, medli olarak

³³ Mecmuanın zahriyesindeki fihriste göre mecmuada yirmi farklı manzum ve mensur eser, risâle ve mektup yer almaktadır. Mecmuanın tamamı incelendiğinde, 209^a-228^b varakları arasında baş tarafı eksik 19 varaklık Türkçe mensur bir eser daha bulunmaktadır. Mecmuadaki söz konusu fihristte baş tarafı eskik olan bu eserin ismi kaydedilmemiştir. Bununla birlikte mecmuada yirmi bir farklı manzum ve mensur eser, risâle ve mektup bulunduğu anlaşılmıştır. Mecmuadaki eserlere dair geniş bilgi için bkz. http://www.yazmalar.gov.tr/pbl/katalog_tarama_sonuc?page=1&arsiv_no=45%20Hk%205836

³⁴ “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (İsrâ Sûresi, 17/72)

yazılan “î” harfî “î” şeklinde, diğer sesli uzatma harfleri ise; “ā, ū” şeklinde gösterilmiştir. Arapça ve Farsça tamlamalar dil kurallarına göre okundukları gibi yazılmıştır. “alâ, fî, ” harf-i cerleri “alâ Muhammedin, fî zâtihî...” örneklerinde olduğu gibi kendinden sonra gelen kelime arasına bir boşluk bırakarak; “bi ve li” harf-i cerleri ise “bi-izni’llâhî, li-zenbi” örneklerindeki gibi yazılmıştır.

Metin içerisinde yer alan âyet, hadis-i kudsî ve hadis-i şerîfleri olduğu gibi yazarak tırnak içine aldık, âyetlerin meâlleri ile bulundukları sûre numaralarını ve hadislerin kaynaklarını dipnotta gösterdik. Âyetin bir bölümünden yapılan lafzî iktibaslarda dipnotta bazen âyetin tam meâlini verdik, metinde geçen iktibasın meâlini ise dipnottaki yerinde italik harflerle belirttik. Müellifin ara başlık “Fasl” şeklinde vurguladığı ve celî harflerle yazılmış olan kelimeleri kalın harflerle belirttik. *Risâle*’deki varak numaralarını [58a] şekildeki gibi, köşeli parantez içerisinde gösterdik. Metinde anlam gereği tamamlanması gereken yerleri de “anuñ ta’bîr[i] olmaz” örneğinde olduğu gibi köşeli parantez [] ile gösterdik.

Metinde, fontu yüklü olmayan sistemlerde de bozulmadan korunan, “Gentium Plus” Transkripsiyon sistemini kullandık.

2.2. Risâle’nin Transkripsiyonlu Metni

Bismillâhirrahmânirrahîm

[52^b] El-ḥamdü li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn. Ve’s-şalâtü ‘alâ Muhammedin ve âlihî ecmâ‘în. **Faşl:** Bilgil ki ey ‘azîz insân imtisâl-i evâmir-i şerî‘at göstermek anuñ zâtına nokşân içün degül belki kemâle delâlet kılar. Zîrâ ki kendü vücūdını sultân görür. Ya‘nî mutaşarrıf-ı memâlik yukarı aşağı ḥâkim bilür. ‘Âlem-i ğayb-ı şehâdet içinden ya‘nî ḥazâ’in-i kemâl-şifâta mahrem ve tecellî-i celâl-i ulûhiyyet olur. Lâ-cerem nazar kılar kendü kemâline münkâd olur. İder kim sultân-ı mahkûm olur diyü dîvân içinde. Pes bu nazardan ötürü Âdem ‘aleyhi’s-selâm gendüm yidi galebe-i hırşdan idi ve isti‘lâ-i şehvetlerden ötürü degül idi. Ve çün bu nazarı kendüden getüre ya‘nî tavaḍḍu‘ kıla pes ‘âlem-i ulûhiyyet dahı anuñ nazarı içün bürka‘ getüre ve çünki bu cevher şikeste-i Ḥaḳ olur. Ḥaḳ

te‘ālā ḥadîs-i kudşîde buyurur “أَنَا عِنْدَ مُنْكَسِرَةِ الْقُلُوبِ”³⁵ ya‘nî şikeste-nefs olmak nokşân zâhir olmakdur ve t̤alib-i kemāl-i celāl ola ve ‘āşık-ı cemāl-i lā yezāl ola [53^a] ve Ḥaqq’uñ fermânına muṭî‘ ve münkād ola ve başın ‘ubūdiyet kapusunda koya. Ma‘lūm oldu ki ḥaqqîkat-i vücūd-i Ādemî bu nefsdür bu nefse beş his virilmişdür. Bu kâlib-ı tendir ki zâhirde bu ‘ālemüñ ḥaḳāyıkın idrāk ide. Zîrā hîç nesne bu beş hisden kurtulmaz hem zâhirde ve hem bâtında ḥaḳāyık-ı bâtını daḥı idrāk ider ve sülūk-ı tarîkat bilür. Ol ‘āleme her an vâsıl olur ve taşarruf-ı Ḥaqq’a bi-lā vâsiṭa irişür pes ol vaḳt ma‘dūm oldu izāfetle vücūd Ḥaqq’uñ ve izāfetle kendü fânî ve Ḥaḳ bâkî olur. Zikr-i “hū hū” maḳāmı bu ‘āleme maḥşūşdur. Hüve bâkîdür ve hüve mevcūddur ve nefs fânîdür ve hem vücūdı fânîdür ve hem şifât-ı mezmūme ki cem‘an maḥv olur ve sâlik ma‘nâ-i ‘ālem-i cezbede olduḡı şifât-ı maḥmūda Ḥaqq’uñ cezbesinden zâhir olur ve ma‘nâ-i sâlik ‘ālem-i kabzada olduḡı Ḥaḳ subḥānehü ve te‘ālā taşarrufuna vâsiṭa vâki‘ olur. Ol menâzili’s-sâlikîn ‘ibāreti bunlardan faşıl bilmek gerekdür ki kâşifü’l-kulūb zikri “lā ilāhe illa’llāh”dur. Ve kâşifü’l-ervāḥ zikri “Allāh Allāh”dur ve kâşifü’l-esrār zikri “hū hū”dür. Zîrā ki “lā ilāhe illa’llāh” kuvvet-i³⁶ kalbdür ve “Allāh Allāh” zikr-i kuvvet-i rūhdur ve “hū”zikr-i kuvvet-i esrārdur. [53^b] Zikr-i “lā ilāhe illa’llāh” kulübüñ mıkñatısıdur ve zikr-i “Allāh Allāh” ervāḥuñ mıkñatısıdur ve zikr-i “hū hū” esrārıñ mıkñatısıdur. Meşelâ sırr inciye beñzer ve rūḥ şadefe beñzer ve kalb deryāya beñzer. İmdi ṭalgıç olup deryāya ṭalmayınca şadefi bulmayınca gevher ele girmez. Bir mişāl daḥı sırr bir kuşa

³⁵ “Ben, kırgın gönüllerin yanındayım.” anlamına gelen ve hadis-i kudsî olarak kaydedilen bu rivayet kaynaklarda; “أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبِهِمْ مِنْ أَجْلِ” şeklinde geçmektedir. Bursevî, ts., Cilt:I, s. 7.

³⁶ Kelime metinde “kuvvet-i kalb” şeklinde şeddeli olarak harekelenmiştir.

beñzer ve rûh bir kâfese beñzer ve kalb bir eve beñzer. İmdi eve girmeyince ve kâfeşi görmeyince kuşu görmek muhâldir. Pes ma'lûm oldu ki mertebe-i kalbe ırmeyince mertebe-i rûha ıremezsın ve mertebe-i rûha ırmeyince mertebe-i sırra ırmezsın. Vaktâ ki eve girdüñ tahkîk-i 'âlem-i kalbe ırışdüñ ve kâfeşi gördüñ tahkîk-i 'âlem-i rûha ırışdüñ ve kuşu gördüñ 'âlem-i esrâra ırışdüñ ve devlet külâhı başına vurıldı. Giceñ Kâdr ve gündüzüñ 'ıd oldu. Pes imdi 'azîz-i men kalbüñ miftâhı zıkr-i "lâ ilâhe illa'llâh"dur ve rûhuñ kâpusı "Allâh Allâh"dur ve sırrıñ revzenleri "hû hû"dür. Gel imdi sırrıñ hevâ ile kalbi aç ve sırrıñ mâsivâ ile rûhuñ kâpusın aç ve sırrıñ vücûd ile sırr-ı Hudâ müşâhede olunur. Bu mişâl ki getürdüñ his içindür mecâzîdür ve sâlik 'âlem-i kulûbden 'ubûr itmeyince 'âlem-i ervâha ulaşmaz ve 'âlem-i ervâhdan 'ubûr itmeyince 'âlem-i esrâra ulaşmaz. 'Âlem-i kalbden 'âlem-i rûh [54^a] vâsi'dür ve 'âlem-i rûhdan 'âlem-i sırr vâsi'dür. Ve dahı dâ'ire-i aşğar 'âlem-i kalbdür. Zîrâ ki 'âlem-i kalb 'akrebdür 'âlem-i eşbâha ve her 'âlem ki 'âlem-i eşbâha yakın ola ol aşğardur. Ve her 'âlem ki ırağ ola 'âlem-i eşbâha o 'âlem yakındur 'âlem-i ekbere zîrâ 'âlem-i eşbâh 'âlem-i dîk ve 'âlem-i ceza' ve feza' ve harec ve 'âlem-i zahmetdür ve darlık ve perîşanlık ve ağlamak ve iñlemek ve haykırmak ve her nesneden ayrılmak ve efgân ve bi-lâ meşakkat ve açlık ve susuzlık ve gurbet ve hasretdür. Zîrâ evvel menzildir bir 'âleme gider ki ol âlem 'adem âlemidür gelmesi yok bu 'âlem-i eşbâhla ünsiyyet hâşıl itmişdür ve 'âlem-i eşbâhdan 'âlem-i kalbe gitmek gâyetle ve gâyetle ıztırâblı gözüdür ve lâkin ol sultân-ı lâ yezâlden her âyete uyıcak ol ağlamaklar ve iñlemekler ve zârılıklar zevk olur. Kâle Raşûlu'llâhi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem "أَخْبِرْنِي يَا رَبِّي عَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ" کَلِمَةُ التَّوْحِيدِ³⁷ kâla'llâhu tebârake ve te'âlâ

³⁷ "Yâ Rabbi, bana kelime-i tevhiden haber ver." Kaynaklarda bu rivayetin kaydına

”³⁸ مِنْ عَذَابِي فَكَلِمَةً لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنُ الْأَكْبَرِ her kim i’tikād itdi taḥkîk ḥāşıl kıldı ve her kim teḥallüf itdi aña daḥı taḥkîk ḥāşıl olur. Ol taḥkîk eñ şekāvet-i ebedî ve ‘azāb-ı sermedî olur. Ey ‘azîz-i men mücerred şūrete i’tibār yokdur [54^b] kavluhū te‘ālā “ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورَتِكُمْ وَلَا أَعْمَالِكُمْ إِلَّا مَا يَنْظُرُ ”³⁹ ile olsa bir kimesne nārı zıkr itse yakmaz ve şuyı zıkr itse ğark kalmaz ve kılıcı zıkr itse kesmez. Hişşin ma’nası mücerred kavil birle olmaz. Qalbinde ve niyyetinde olmayıcağ ve dilden zıkr eylese qalbden olmasa olmaz ve qalbden olsa dilden olmasa yine olmaz. Zîrā bir kāfir dili ile zıkr eylemese Müslümān olmaz ve dil qalbe uymak gerek uymasa münāfıklar ‘alāmetidür ve qalbde olmak cesedde rūḥ olmak gibidür. Bir ceseddeki rūḥ olmaya zāhir meyyitdür ten ki rūḥ olmaya ḥabîsdür lāzım oldu ki ḥabîsden kaçasın rāyihası sirāyet itmeye ve bir kelimenün ki ma’nası olmaya ol lafza aşlā i’tibār yokdur. Ammā bilgil ki dā’imā “lā ilāle illa’llāh” diyü zıkr idersen diliñ zıkr ide daḥı qalbde olmaya anıñ eşeri ya’nî maḥabbet ve zevk ve şevk münāfaqat şıfatı üzredür. Anıñ eşeri hemān dildedür zevk ve şevki ve maḥabbeti dildedür. Nite kim sulṭān-ı ‘ālem buyurmuşdur

rastlayamadık.

³⁸ “Lâ ilāhe illa’llāh benim sığınağımdır. Kim benim sığınağıma (kale) girerse azâbımdan emin olur. Lâ ilāhe illa’llāh sözü en büyük sığınaktır.” Alâüddîn Alî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1981, Cilt: I, s. 52.

³⁹ Risale metninde müellif, “kavluhū te‘ālā: Allah kelâmında şöyle buyurur” şeklinde bir âyetten iktibas yapıyor gibi söze başlasa da bu ifade aynı zamanda hadis-i kudsîlerin aktarılmasında da kullanılabilir. “(Allah) sizin sûretlerinize ve amellerinize bakmaz, ancak kalplerinize bakar.” şeklinde yazılan metin aslında bir hadistir ve kaynaklarda daha çok şöyle yer alır: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورَتِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ” “Allah sizin sûretlerinize ve neseplerinize bakmaz. Aksine kalplerinize ve amellerinize bakar.” Bkz. Müslim, *Birr ve’s-sıla*, 33-34.

”⁴⁰”⁴⁰ İmdi tevḥîdüñ eṣeri ḳalbde olsa ol kimesneye Rasûlu'llāh şalla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem mü'min buyurmuşdur ve eger eṣeri rūḥda olsa 'āşık buyurmuşdur ve eger eṣeri sırda olsa aña mükāşif buyurmuşlardır. Eṣeri ḳalbde [55^a] olsa 'avām-ı îmāndur ve eger eṣeri rūḥda olsa ḥavāşş-ı îmāndur ve eger eṣeri sırda olsa ḥavāşşu'l-ḥavāşş-ı îmāndur. Evvel eṣer-i mücerred şıḍḳdur ikinci eṣer-i başîret ve inşirāḥ-ı şadrur ve üçüncü eṣer-i mükāşefe ve müşāhededür. Ey miskîn-i bî-çāre-i Âdemoğlu eger bu kelime-i şerîfe dilde ola daḥı gönlünde olmaya cemî'-i enbiyâ ve evliyâ “nefsî nefsi” didigi zamānda ve ol ḳorḳılarında senüñ ḥaşmuñ ola seni nâra vâşıl eyleye ve eger 'âlem-i fazlda olsañ saña şefâ'at idüp cennet-i firdevse vâşıl eyleye. Ḳavluḥu te'ālā “فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ”⁴¹ İmdi gelüp bu dünyāya mülevveş olduñ māl ve evlād ve emlak ve dünyānuñ ârāyişiyle ünsiyyet ḥâşıl kılduñ. Lâzım geldi ki nefse “lâ ilāhe” kılıcın çalup “illa'llāh”a varup pāk olasın ve şıfât-ı zemîmeñ şıfât-ı ḥamîdeye tebdîl ola ve süflüñ ve ef'âlüñ ve fehmiñ ve hevāñ ve ḡafletüñ ve küdüretüñ ve ḳalbüñ rûḥaniyyetine tebdîl ola ve şeyṭānuñ meleke-i rûḥaniyyetiñe daḥı setre tebdîl ola. Nite kim Ḥabîbu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurur “أَنَا أَسْلَمْتُ شَيْطَانِي”⁴² İmdi göklerde nücüm ve deñizlerde ḳaṭrât ve cümle mevcûdât senüñ kemālüñ için şerefüñ için ḥalk olmuşdur ve 'âlem-i nefis derekâtdur kâfirler için ve 'âlem-i ṭabî'at derekâtdur münâfıklar için [55^b] ve

⁴⁰ “Kim lâ ilāhe illa'llāh derse ve kalbi bu söylediginden gafil olursa onun hasmı Allah'tır.” Kaynaklarda bu rivayete rastlanmamıştır.

⁴¹ “...(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.” (Şûrâ Sûresi, 42/7)

⁴² Bu rivayetin metni kaynakta, “وَلَكِنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمْتُ” “Allah bana şeytana karşı yardım etti.” şeklinde geçmektedir. (Tirmizî, Radâ, 17). Yukarıdaki metinde ise anlam, “Ben şeytanımı teslim aldım.” şeklindedir.

‘âlem-i kalb ve ‘âlem-i rûh ve ‘âlem-i sırr derecâtdur mü’minler için ve ‘âlem-i kalb mürîdler mi‘râcîdur ve ‘âlem-i rûh şâdıklar mi‘râcîdur ve ‘âlem-i sırr ‘ârifler mi‘râcîdur ve tabî‘at-ı beşeriyetden ve nefs-i emmâreden hâlâş olursañ Hakk’uñ taşarrufına ulaşırsın. Hadîs-i kudsîdür “قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ الْأَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ”⁴³ Gâh olur kabzdan başta ve havfdan recāya ve fenādan bekāya ve şahvdan mahva dā’im bu ahvāl birle mün‘akis olur ve ol sālîke ebedî kabz ve baş ve havf ve recā ve fenā ve bekā ve şahv ve mahv ve tarb hüzn içinde meczûb olur. Anlar hakkında hadîs-i kudsîdür “جَزِبَتْ مِنْ جَزَابَاتِ الْحَقِّ”⁴⁴ İmdi bilgil kim bu te‘addüddler ve bu tenevvu’lar ve bu tehavvüller senüñ ahvālüñdür. Hakk’uñ taşarrufıyla zîrâ Hakk tebarake ve te‘ālā te‘addüdden ve tenevvu’dan ve tegayyürden münezzehdür. “اذْهُوَ وَاحِدٌ فِي ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَأَفْعَالِهِ وَهُوَ مُحِيطٌ بِجَمِيعِ الْمَعْلُومَاتِ وَ قُدْرَتُهُ وَاحِدٌ وَهُوَ مُحِيطٌ بِجَمِيعِ الْمَقْدُورَاتِ وَلَعَلَّمُ وَاحِدٌ وَالْمَعْلُومَاتُ مُتَعَدَّةٌ وَالْقُدْرَةُ وَاحِدٌ وَالْمَقْدُورَاتُ مُتَعَدَّةٌ وَ تَصَرَّفُهُ فَيْكَ وَاحِدٌ وَ”⁴⁵ Bāb Ey ‘azîz-i men mükāşefe-i ve müşāhede-i ve tecelliyāt-ı haqîkat bildirür ey mü’min [56^a] qarındaş zîkr iki dürlüddür biri zîkr-i taqlîddür ve biri zîkr-i tahkîkdür ol zîkr ki ‘avām ağzındandır ve yāhud ata ana dilindendir ol zîkr-i

⁴³ Hadis metni kaynaklarda “إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ أَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللَّهِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ” şeklinde “Kalpler Allah’ın iki parmağı arasındadır. Onları dilediği gibi değiştirir.” şeklinde yer almaktadır. Bkz. Tirmizî, Kader, 7.

⁴⁴ “Hakk’ın cezbelereinden bir cezbe ins ve cinnin ameline denktir.” Aclûnî, *Keşfî’l-Hafâ*, Dâr-ı İhyâü’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut 1351, Cilt: I, s. 332, No:1069. Risâdeki metinde “جَزِبَتْ” şeklinde yazılan kelime kaynakta “جَزِيَّة” şeklindedir.

⁴⁵ “Zîrâ o, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde tektir. O, bütün ma’lûmatı kuşatır, onun kudreti tektir, o bütün takdir edilenleri kuşatır, onun ilmi tektir, ma’lûmât ise farklı farklıdır. O’nun kudreti tektir, takdir olunanlar çeşit çeşittir. Senin üzerindeki tasarrufu tektir, tasarruflar ise farklı farklıdır.”

⁴⁶ “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (Şûrâ Sûresi, 42/11)

taqlîddür. Lafz-ı şahîh olduğu taqdîrce şahîh olmasa zikir dinilmez. Kavlühü te'âlâ “لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ”⁴⁷ İmdi zikir-i taqlîdüñ kalbde eşeri olmaz ve şeytân karışur. Anı zikir diyü müdâvemmet ider anda dahı çok 'alâmetler zâhir olur. Enâniyyet-i kuvvete ziyâde ider ahlâk-ı zemîmeye dahı kuvvet bilüp ol kimesneyi varṭa-i helâke yetiştirür. Zîrâ anuñ ekdügi tohum hâmdur. Ol tohumı eker ve lâkin zâyî' olur yâbis nesneler biter ki zararlıdur. Ol bî-çâre bilmez ekdügi tohumdan şanur maḥşûlüm var diyü şâd olur. Ol tohumuñ 'ilminden bî-ḥaberdür. İmdi tohum 'ilmin bilenden al tohumıñ zâyî' olmaya ve ammâ zikir-i taḥkîkî oldur ki mürşid-i kâmil telkîn birle mürşidüñ kalb-i âbâdına tohum-ı “lâ ilâhe illa'llâh” ekile ve bârân-ı rahmet bula. “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَانِهَا”⁴⁸ ma'nâsınca zâhir olur ve ol tohum delâletiyle terbiye olunmuşdur. Ol zamânda îmân-ı ḥaḳîkînüñ sebzeleri zâhir olur Hazret-i Rasûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur “ذِكْرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”⁴⁹ Faşl Bu faşl rü'yâdur anda olan farkları beyân ider. [56^b] Kâla'llâhu tebârake ve te'âlâ “إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ”⁵⁰ Ve kâle'n-nebiyyü şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem “الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ”⁵¹ Çün sâlik mücâhedeye ve riyâzet-i nefse ve taşfiye-i kalbe şürû' eylese anıñ mülk-i melekût üzerine sülûki ve 'ubûrî zâhir olur ve her maḳâmda ol hâle münâsib vâkı'ası

⁴⁷ “...O'nun kelimelerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur...” (Kehf Sûresi, 18/27). Bu âyet *Risâle*'de “لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ” şeklinde geçmektedir.

⁴⁸ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır...” (En'am Sûresi, 6/160)

⁴⁹ “Suyun tohumu bitirdiği gibi lâ ilâhe illa'llah zikri kalpte imanı yeşertir.” Bkz. Bursevî, ts., Cilt:I, s. 56.

⁵⁰ “Hani Yûsuf, babasına “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı” demişti.” (Yûsuf Sûresi, 12/4)

⁵¹ “Salih rüya, peygamberliğin kırk altı alâmetinden biridir.” Buhârî, Ta'bîr 4.

keşf olur. Gāh rü'yā-i şāliha şüretinde ve gāh ğayb ve ammā bu ikisinin arasında fark iki vechdir. Biri şüret yüzünden ve biri ma'nā yüzünden ammā şüret yüzünden olan vākı'a hayāl ve hicāb ile şüret-i beşeriyetten görünür ve ma'nā yüzünden olursa rūḥ maḳām-ı mücerredten ve beşeriyet şifatlarından mücerred olursa muṭlaḳ rūḥānî ve gāh olur ki rūḥuñ nazarı müeyyed olur ve nūr-ı ilāhî birle ol dem vākı'a şarf-ı Rabbānî olur. Ḥadîs-i şerîfdür “المؤمنُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ”⁵² Ve daḥı vākı'a olur ki aña “أَصْعَاثُ أَحْلَامٍ”⁵³ dirler ol düş ilkā-i şeytāndur ve nefsanî hayalleri bir münāsib şürete naḳş bağlar ve gösterür anuñ ta'bîr[i] olmaz ve kimseye demek olmaz ve ammā rü'yā-i şāliha oldur ki Ḥabîb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşdur “Rü'yā-yı şāliha oldur ki peygamberlik mertebesiniñ kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür.”⁵⁴ ve te'vîli rast olur ve hem eṣeri zāhir olur ve Rasûlu'llāh 'aleyhi's-selām [57^a] bir ḥadîsde buyurmuşdur “لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوءَةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ يَرِيهَا”⁵⁵ Ya'nî peygamberlikden nesne kalmadı illā şol bişâretler kaldı ki mü'min anı vākı'asında görür ve vākı'anıñ ba'zısı nefsanî ve hayvânî ve sebu'î ve şeytânî olur ve ba'zısı ḳalbî ve melekî ve rūḥî ve raḥmānîdür. İmdi insānıñ şifāt-ı zemîmesi ğālib ola hevādan ve şehvetden ve buḥlden ve 'ucbdan ve ğaḍabdan ve ḥasedden ve

⁵² “Mü'min, Allah'ın nûruyla bakar.” Hadis kaynaklarda “فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ” “Mü'minin ferâsetinden sakının! Çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar.” şeklinde geçmektedir. Tirmizî, Tefsîr, sûretü'l-hicr; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII, 102, No:7497.

⁵³ “...Bunlar *karmakarışık düşlerdir*. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz.” (Yûsuf Sûresi, 12/44)

⁵⁴ “الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ” Buhârî, Ta'bîr, 4.

⁵⁵ Hadis metni kaynakta “لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوءَةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ” قَالُوا: وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ؟ قَالَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ» “Nübüvvetten geriye ancak tebşîrât kaldı. Tebşîrât nedir dediler. “Salih rüya”dır dedi.” şeklinde geçmektedir. Buhârî, Ta'bîr, 5.

kibirden bu ahlâk-ı zemîmenüñ ‘askerlerinden ne var ve her biri bir dürli hayvân şüretinde şüret bağlar ana ‘arz olur. Meşelâ insânda hırş şıfatı gâlib olsa fâre ve karınca şeklinde şüret bağlar ve çok yimek gâlib olsa şıgır şeklinde şüret bağlar ve ayu ve hınzîr gösterirler ve eger buhl şıfatı gâlib olsa köpek şüretin bağlar ve gâzab gâlib olursa sibâ‘ ya‘nî yırtıcı cânâvarlar şüretin bağlar ve şehvet gâlib olsa ‘avrat şüretin bağlar ve kîn gâlib olsa pars şüretin bağlar ve kibir gâlib olursa şeytân şüretin bağlar ve mekr ve hîle gâlib olursa dilki ve tavşan şüretin bağlar ve ‘inâd gâlib olursa himâr şüretin bağlar ve eger bu şıfatların üzerine kendüsin gâlib görürse ve yâhûd öldürmüş görse bu şıfatlardan hâlâş olmuş olur. Bu şıfatlar ki vardur nice şüretlere tebdîl [57^b] olur. Ehl-i sülûk idrâk ider eger sülûkunda istikâmet varsa bu şüretler ki vardur ve bi’l-cümle behâ’im şüretleri nefsiñdür ve eger akar şular ve çeşmeler ve havzlar ve zî-kıymet cevherler ve şerîf tağlar ve aylar ve günler ve gökler ve pāk yirler ve şâfi nesneler ve bunlar müşâbih her ne varsa bu cümle gönül makâmlarının şüretleridür ve eger nihâyetsüz envâr ve dükenmez ‘âlemler ve uçmağlar ve ağmağlar ve tayy-ı zamân ve tayy-ı mekân ve havâda yürümek ve şuda yüzmek bunlar ma‘nâ-yı keşf-i ‘ulûm ve’t-tenevvür ma‘rifet ve ‘âlem-i cismânîden mücerred olmak ve tecellî-i rûhâniyyet ve bu cümle rûhânî şıfatlardır. Çünkü insân bu hâle vâsıl ola zevk ve şevk ve kuvvet zâhir olur. Tabî‘atı öğrenmiş nesneler ki vardur nefsânî lezzet virür emvâl ve erzâk ve emlak ihvân ve evlâd ve ezvâc ve dünyâ ecir için müşâhib olduğu kimseler ve dünyâyâ tâbi‘ olup âhiret için olan ‘amele tebdîl olur. **Faşl** Müşâhede beyânındadır kâla’llâhu tebârake ve te‘âlâ “ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ ”⁵⁶ Bilgil ki çün gönül “lâ ilâhe illa’llâh” birle muşaykal ola. Ya‘nî

⁵⁶ “Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı.” (Necm Sûresi, 53/11)

beşeriyet sıfatları mahv ola. Nite kim hadîs-i şerîfdür “ إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صِقَالَهُ ” [58^a] “صِقَالَةُ الْقُلُوبِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”⁵⁷ Ol dem göñül envâr-ı gayb-ı naķşına kâbiliyyet bulur ve sâlikiñ göñül âyinesi ne miķdâr şayķallanursa ol miķdâr envâr müşâhede olur.

Herkesî ân ez reh-i rûşen dilî

Ėayb rā bîned be-ķadr-i şayķalî

Her ki şayķal bîş kerd ũ bîş dîd

Pîşter âmed ber’û şûret bidîd

Ger tu gûyî ân şafâ faşl-ı Hudâst

Tîr îñ tevfiķ şayķal z’an ‘aţâst

Ėadr-i himmet bâşed îñ cehd-i du‘â

“Leyse li’l-insâni illâ mâ se‘â”⁵⁸

⁵⁷ Hadis metni kaynaklarda “ إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صِقَالَهُ ، وَإِنَّ صِقَالَةَ الْقُلُوبِ دُخْرُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ” “Her şeyin bir cılası vardır. Kalbin cılası ise Allah’ı zikretmektir.” şeklinde geçmektedir. Beyhakî, Kitâbü’l-daavât, I, 15, No:19.

⁵⁸ “Gönlü aydın ve şüphe pasından arınmış olan, gönlünün cılası nisbetinde gaybı görür. Cılası fazla olan fazla görür, ona daha çok sûretler görünür. “O saflık, Hakk’ın bir lütfudur” dersin, gönlün cılasına muvaffak oluş da O’ndandır. Gayret ve duan himmetin miktarıdır. “İnsan ancak emeğinin karşılığını alır.” Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinden aktarılan bu dört beyitte bazı kelimeler *Mesnevî*’deki orijinali gibi aktarılmamıştır. Bu beyitler, *Mesnevî*’de aşağıda gösterildiği şekilde geçmektedir. Bkz. Âmil Çelebioğlu, *Mesnevî-i Şerîf Manzûm Nahîf Tercümesi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul

Ammâ ol emirden envâr-ı berķ mişâlinde ve ba'zı levâmı' ve levâyıh mişâlinde zâhir olur ve her birinde bir dürlü şevķ ve zevķ vardır. Gâh çerâķ ve gâh şem' ve gâh meş'ale ve gâh yanar âteş gibi envâr-ı 'ulvîsi zâhir olur ve berrâķ yıldız ve ay ve güneş şüretinde müşâhede olur. Andan soñra envâr-ı celâl ve cemâl nûrı zâhir olur. Ol ki zıkr olundı berķ mişâlinde zâhir olur vaķt olur ki zıkr nûrından ve âb-ı dest nûrından zâhir olur. Ve zıkr-i Qur'ân ve î mân ve ihsân ve tevaddu' ve 'ilm ve hilm ve taķvâ ve ma'rifet ve envâ' dürli 'ibâdât ki olur. Her birinüñ bir maşşûş nûrı vardır. Ķalb-i şayķal olduğı gibi zâhir olmağa başlar ve envâr ģalebe idüp beşeriyyet hicâblarını rûzgâr bulut sürür gibi gönül semâsından sürür. **Faşl** fî mükâşefâti ķāla'llāhu tebārake ve te'ālā [58^b] “فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ”⁵⁹ Ķāle'n-nebiyyü şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “حِجَابُهُ النَّوْرُ لَوْ كَشَفَهُ لَأُخْرِقَ سُبُحَاتُ”⁶⁰ Bilgil ki keşf ol nesneye dirler ki hicâb getürüle bir vechile ki anı idrâk itmege ķadır ola. İnsân şıfatı ile evvel idrâk itmiş

1969, Cilt:IV, s. 112; Oğuzhan Şahin, *Şem'i Şem'ullāh Şerb-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012, ss. 2473-2474.

Her kesî endāze-yi rûşen dilî

Gaybrā bîned be-ķadr-i şayķalî

Her ki şayķal bîş kerd ü bîş dîd

Pîşter âmed ber'û şüret bidîd

Ger tu ģüyî k'an şafâ faẓl-ı Ĥudâst

Nîz in tevfiķ-i şayķal ân 'aţâst

Ķadr-i himmet bâşed an cehd ü du'â

“Leyse li'l-insāni illā mā se'â”

⁵⁹ “...Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir” (denir.)” (Kaf Sûresi, 50/22)

⁶⁰ “Allah'ın hicabı nûrdur. Eğer hicabını kaldırırsa vechinin sübuhâtı nazarının ulaştığı bütün mahlukatını yakardı.” Müslim, İman, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

hâkla bâtılı fark itmeyen ve şer'-i şerîfle vâsıl olmayan bu helâklikden kendüyi kurtaramaz. Meger tekrâr hidâyet ola ve tecellî-i rûhla tecellî-i Rabbânî arasında fark budur ki tecellî-i rûh ifnâ itmez ve tecellî-i Rabbânî ifnâ ider. Allâhu subhânehû ve Te'âlâ'nun biñ bir şıfatı vardır ve her kırankı şıfatla tecellî iderse insân anıñla 'amel ider. 'İsâ peygamber 'aleyh'is-selâm hayy ismiyle tecellî eyledi balçıkdan kuş dürdi cân virdi bi-izni'llâhi te'âlâ ve sâ'ir enbiyânın dañı hikâyeti çokdur ve ammâ mü'minden bir nesne celâl-i şıfatla tecellî eylese ol mü'min celâl eylemege nazar eylese helâk olur ve her bir şıfatın bir nûrı vardır ve her bir nûrun bir zevkı ve bir şevkı [59^b] vardır. Ve zât-ı şerîfüñ cümle şıfatı cāmi'dür zātla tecellî olursa fenâ ender fenâ olur. Vücūd gider tecellî bâkî kalur. Kuṭbu'l-aḳṭāb maḳāmın bilür her an beşeriyyet geldikce vücūdı zenbinden istiğfār ider. Kemā kala'llāhu tebārake ve te'ālā “وَاسْتَغْفِرُ لَذَنْبِكَ”⁶³ Ey li-zenbi vücūdike ve vücūdike⁶⁴ zenbün lā yukāsu bihi⁶⁵ ve Hāzret-i Rasūl şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki “إِنَّهُ لِبَغَانٍ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً”⁶⁶ Ya'nî teblîğ-i risālet idüp ve mu'āmele-i beşeriyyet ile mübāşeret itmekden bir vücūd doğar ki ol vücūdun güneş şu'lesi gibi şu'le zāhir olur ol vücūdı ifnâ için bir günde yetmiş kerre istiğfār iderüm buyurdılar ve Hâḳ subhânehû ve te'ālā kibriyā-yı 'aẓîm birle tecellî kılsa ne kadar 'ilm ve ma'rifet kesb itdi ise cümlesin yav[1] kılur

⁶³ “...Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!” (Muhammed Sûresi, 47/19)

⁶⁴ Kelime metinde “وَمُجْرَدُكَ” şeklinde harekelenmiştir.

⁶⁵ “Günahın için istiğfar et. Yani varlığının günahı için. Zaten senin var olman kıyas edilemeyecek bir günahıdır.”

⁶⁶ Bu rivayet kaynaklarda “إِنَّهُ لِبَغَانٍ عَلَى قَلْبِي، وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ، فِي الْيَوْمِ مِائَةً مَرَّةً” “Bazen kalbime gaflet çöker fakat ben günde yüz defa istiğfar ederim.” şeklinde geçmektedir. Bkz. Müslim, Zikr ve'd-duâ, 41.

haşyet ve hayretde olur. ‘İlm ve ma‘rifet cehle ve inkāra tebdîl olur ve bu bir cehildir ki bunıñ fevkinde bir ‘ilm dahı yok ve bir inkārdır ki andan özge îmān olmaz ve hem Âdemiñ nihādında iki kerāmet kodı Hāzret-i Allāh. Biri tecellî-i sırr ve biri ‘ilm-i esmā. Nite kim Qur‘ān‘da buyurur “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا”⁶⁷ ve hem hılāfet ma‘nāsı budur ki hem zātla ve hem şıfātla tecellî ide. Pes [60^a] imdi insān küll olmaz cümle şıfāt mevcūd olmayınca ve Âdeme Allāh te‘ālā secde emr eyledi. Secde Hāzret-i Hākk’a olur ğayra secde olmaz. Zātıyla ve sıfātıyla tecellî-i nūrın müşāhede idüp secde eylediler ve secde kālība degüldür belki kālībuñ hālîkınadur ve secde Ka‘beye degüldür Ka‘beniñ Rabbisinedür. Ammā İblîs yek-çeşm idi kālıbı gördi Hālîk’ı görmedi ve ol gözünüñ perdesi enāniyyet idi. İmdi nakşı göre nakkâşı görmeye körlüğündendir. Nite kim Hāzret-i Qur‘ān‘da buyurur “وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا”⁶⁸ Dahı āyet-i kerîmeye münāsib buyurmuşlardır ki “küllü nākısun mel‘ūnün.” Pes imdi ārif olana sebağ yiter / Cāhil olan kıldı ebter. Temmeti’r-risāletü.

Sonuç

Kaynaklarda Abdî nâmiyla geçen birçok müellif bulunmasına rağmen risâlesini incelediğimiz Abdî Efendi’nin kimliği ve hayatı hakkında herhangi bir malumat elde edilememiştir. Tasavvufa dair telif ettiği risâlesinin girişinde başlık sadedinde yazılan “Merhûm ve Mağfûr (Kerşli-Gerşli ?) Abdî Efendi’nin Risâlesidür” cümlesi dışında eserde Abdî Efendi’nin kimliği ve hayatına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Abdî Efendi’nin nisbesi hakkında başlıkta yer alan kelimenin farklı şekillerde telaffuzundan kaynaklanan zorluk sebebiyle de müellifin doğduğu veya

⁶⁷ “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti...” (Bakara, 2/31)

⁶⁸ “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (İsrâ Sûresi, 17/72)

yaşadığı yerin tespiti de güç hâle gelmektedir. Abdî'yi tanıtan söz konusu cümledeki ifade “Kerşli” şeklinde harekelenmiş olsa da kelimenin “Gerişli, Kerişli,” gibi farklı şekillerde okunabileceği göz ardı edilememektedir. Dolayısıyla Abdî Efendi, Kırım sınırları içerisinde yer alan Kefe Eyaleti sancaklarından biri olan “Kerş” sancağında doğmuş olabileceği gibi, kelimenin “Geriş ve/veya Keriş” şeklinde telaffuzu hâlinde, onun, Anadolu sınırları içerisinde doğmuş ve yaşamış olabileceği de düşünülmektedir. Müellifin, Kırım'da doğmuş olsa bile Anadolu'ya veya İstanbul'a gelip gelmediği, eğitimi ve tasavvufî faaliyetleri hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Abdî Efendi, biyografik kaynaklarda kendisinden söz edilen Abdî nâmıyla veya mahlasıyla meşhur birçok müelliften birisi olsa bile eldeki mevcut bilgiler bunu sübuta erdirecek nitelikte değildir. Eserinden hareketle, Nakşibendiyye tarikatı usûl ve erkânından olan letâîf-i hamseden söz etmesine dayanarak, Nakşibendiyye tarikatı mensubu, hatta bu tarıkatta şeyhlik makamına gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak sadece eserindeki muhtevadan hareketle müellifin Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğu sonucu da sübut bulmuş değildir. Müellifin eserindeki muhtevaya bakıldığında, ilmî birkiminin olduğu ve tasavvufî terbiyeden geçtiği kullandığı kavram ve remizlerden anlaşılmaktadır. Abdî Efendi'nin dil ve üslûbu ulemâ sınıfından olduğunu ispatlar niteliktedir. Tasavvufî esasların anlatımında kullandığı âyet ve hadislerin yanında kurduğu Arapça cümleler onun sağlam bir ilmî ve tasavvufî eğitimden geçtiğini göstermektedir. Ayrıca ifade ve üslûp tarzından, şeyhlik mertebesine kadar yükselmiş olabileceği sonucu da çıkarılabilir. Süslü olmayan sade bir nesir dili kullanan müellifin tasavvufî esaslara hakimiyeti kadar ilmî yetkinliğe de sahip olduğu eserinden çıkarılabilecek temel sonuçlardan biridir.

Müellifin dört ara başlık şeklinde tertip ettiği risâlesi ilk defa günümüz yazı diline çevrilerek yayıma hazırlanmıştır. Abdî Efendi'nin, birbirinden farklı müelliflere ait farklı konularda telif edilmiş mensur ve manzum yirmi bir farklı eser, risâle ve mektuplarla birlikte aynı yazma mecmua içerisinde yer alan bu eseri hakkında daha önce bir çalışma yapılmadığı gibi, risâlenin tek yazma nüshası dışında kayıtlı ve bilinen bir başka nüshası da henüz tespit edilememiştir. Abdî Efendi'nin *Tasavvuf Risâlesi*'nin birinci bölümü, Nakşibendiyye tarikatı usûl ve âdâbından olan letâîf-i hamsenin özellikle ilk üç kavramı kalp, ruh ve sır kavramlarının

açıklanmasına ayrılmıştır. Bu bölümde kalp, ruh ve sır mertebelerinde yapılması gereken zikirler detaylı olarak anlatılmıştır. Dinî ve tasavvufî anlamda rüya ve rüyanın tasavvufî hayattaki karşılığının işlendiği ikinci bölümde Rahmânî ve şeytânî rüyaların tasavvufa göre farkları açıklanmıştır. Risâlenin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise, müşâhede ve mükâşefe kavramlarının tasavvufî açıklamaları yapılmıştır. Eserde, Hz. Âdem insanın nefsine benzetilerek nefsin kötü sıfatlardan (sıfat-ı zemîme) arınması için tekrar edilmesi gereken zikirler ayrı ayrı açıklanmıştır. Kelime-i tevhîd, Allah ve hû zikirlerinin kalp, ruh ve sır makamlarına tekabül ettiği ve bu mertebeleri geçen sâlikin, tabiat-ı beşeriyetten ve nefs-i emmâreden kurtulduğu takdirde Hakk'ın tasarrufuna ulaşacağı bildirilmiştir.

Risâlede âyet ve hadislerle desteklenen tasavvufî anlatımda sade bir dil ve ifade özellikleri göze çarpar. Eserdeki letâif-i hamse, müşâhede, mükâşefe, keşf-i nazârî, keşf-i şühûdî, keşf-i rûhî, zikir ve tecellî gibi birçok tasavvufî kavram, bu konular etrafında teferruatlı çalışma yapmak isteyen araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdî Efendi, *Tasavvuf Risâlesi*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk 5836/4 vr. 52^b-60^a.
- Abdürrezzak el-Kâşânî, *Elf Makam*, (trc. Abdürrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa 2017.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muşîlû'l-İlbâs 'Amme's-Tebara Mine'l-Ehâdîs 'Alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâr-ı İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1351, I-II.
- Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Akot, Bülent, "Tasavvufî Terbiyede Rüya'nın Değeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2011, Sayı: 19, ss. 93-113.
- Alâüddîn Alî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-e'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981. I-XVIII.
- Apaydın, Halil, "Rüya ve Fonksiyonu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1997, Sayı:9, ss. 263-282.
- Beyhakî, *Kitâbü'd-daavât*, (thk. Bedr b. Abdillâh el-Bedr), Merkezü'l-mahûtât ve't-türas ve'l-vesâik, Kuveyt 1414-1993, I-II.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîb el-Kütübü's-sitte ve şurubuhâ içinde*, Çağrı Yayınları, Tunus-İstanbul 1992, I-VIII.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhî'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., I-X.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.
- Çelebioğlu, Âmil, *Mesnevî-i Şerîf Manzum Nahifî Tercümesi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, I-IV.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Es'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (thk. İzzet Ubeyd-Âdil es-Seyyid), Çağrı Yayınları, Tunus-İstanbul 1992, I-V.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meali (Tıpkıbasım)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, I-XII.
- Hâce Abdullâh el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn Tasavvufî Yüz Basamak*, (trc. Abdürrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa 2017.

- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fûad Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, Tunus-İstanbul 1992, I-II.
- Kahraman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, YKY Yayınları, İstanbul 2011, 7. Kitap, 2. Cilt.
- Karasakal, Şaban, “Kur’ân’da Rüyâ ve Hulm Yakınanlamlarının Farkları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2010, Cilt:10, Sayı: 3, ss. 163-198.
- Kemikli, Bilal, *Şiir ve Hikmet Sûfî Şairin İzinde*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh el-Kütübü’s-sitte ve şurubuhâ içinde*, Çağrı Yayınları, Tunus-İstanbul 1992, I-III.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Şahin, Oğuzhan, *Şem’î Şem’ullâh Şerb-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı l-A’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, I-V.
- Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, (thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Silefî), Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, Musul 1404-1983, I-XX.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, Tunus-İstanbul 1992, I-V.
- Tosun, Necdet, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Türer, Osman, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, Cilt:27, s. 143.
- Uludağ, Süleyman, “Tasavvufta Rüya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, Cilt:35, ss. 309-310.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Yüksel, Hasan Avni, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, MEB Yayınları, İstanbul 1996.